

Круковес В.В.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

У статті проведено детальний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень міжнародних стандартів цивільного судочинства як наукової категорії, визначено ознаки, які характеризують поняття міжнародних стандартів цивільного судочинства. Автором також наведено класифікацію міжнародних стандартів цивільного судочинства. У статті порівнюється поняття міжнародних стандартів цивільного судочинства з поняттям міжнародних стандартів інших галузей права та суміжними поняттями в межах цивільного судочинства. Також акцентується увага на принципах міжнародного цивільного процесу та здійснюється порівняльний аналіз із принципами вітчизняного цивільного судочинства. Автором досліджується питання щодо доцільності віднесення міжнародних стандартів до «м'якого права» та місце в системі права взагалі. Також окрема увага приділяється практиці Європейського суду з прав людини, яка є основою гармонізації вітчизняного цивільного судочинства з європейськими стандартами. У статті також акцентується увага на розробленні загальних принципів і правил, які відповідали б міжнародним загальноприйнятим стандартам для вирішення транснаціональних цивільно-правових спорів із метою вдосконалення та гармонізації національних стандартів і систем цивільного судочинства загалом. Зазначено, що міжнародні стандарти цивільного судочинства мають будуватися на загальних принципах судочинства, закріплених у відповідних міжнародних актах і рішеннях міжнародних судових інстанцій, а також включати в себе типові механізми їх реалізації як мінімальних гарантій. У контексті даного дослідження автором також приділяється увага такому важливому принципу, як доступність правосуддя, який є своєрідним вектором здійснення правосуддя. Автором надається авторське визначення поняття й ознак міжнародних стандартів цивільного судочинства відповідно до норм вітчизняного процесуального права.

Ключові слова: міжнародні стандарти, суд, цивільне судочинство, гармонізація цивільного судочинства, реформування судової системи, принцип цивільного судочинства, міжнародний цивільний процес.

Постановка проблеми. Укладанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода), Україна зробила чіткий вибір на користь європейської інтеграції [1]. Насамперед Угодою встановлюється політична й економічна асоціація між обома сторонами, проте вона зобов'язує Україну реформувати сферу судочинства та узгодити законодавство з європейськими стандартами.

Імплементация європейських стандартів у національне законодавство означає, що нормативно-правові акти в усіх сферах суспільного життя повинні ґрунтуватися на основоположному принципі верховенства права, а законодавча, виконавча та судова гілки влади мають змінюватися для ефективного захисту прав людини.

Саме судова система є одним із важливих інструментів упровадження проголошених пра-

вових орієнтирів. Проте ефективною може бути лише та судова система, яка відповідає сучасним правовим реаліям, вимогам суспільного життя, ураховує досягнення сучасної юридичної науки та діє відповідно до вироблених світовою спільнотою міжнародних стандартів судочинства.

Актуальність даної статті полягає в тому, що прогрес України на шляху до демократичних, інституційних перетворень вимагає чіткої організації та проведення системного реформування цивільного судочинства, ураховуючи посилення механізмів правової охорони і захисту всієї системи цивільних прав та інтересів та включаючи національний і міжнародний досвід. Проблема впровадження міжнародних стандартів у вітчизняне цивільне судочинство активно обговорюється в юридичній науці, але науковцікладають різний зміст у це поняття, що підкреслює важливість поглибленого теоретико-правового аналізу цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що міжнародним стандартам цивільного судочинства останнім часом приділяється значна увага. Зокрема, тему міжнародних стандартів цивільного судочинства у своїх працях розкривали такі вчені, як: С.В. Васильєв, С.С. Бичкова, І.О. Ізарова, В.В. Комаров, М.Г. Митракова, Ю.Д. Притика, Н.Ю. Сакара, О.В. Саленко, О.В. Скрипнюк, В.І. Тертишніков, С.Я. Фурса, О.О. Штефан, М.Й. Штефан та ін.

Водночас аналіз наукової юридичної літератури свідчить про відсутність чіткого визначення змісту поняття міжнародних стандартів узагалі, отже, і міжнародних стандартів цивільного судочинства зокрема. Здебільшого науковці приділяють увагу таким окремим аспектам цивільного судочинства, як доступність правосуддя, статус і поведінка суддів, виконання судових рішень тощо. Кардинально різняться і підходи до розуміння поняття міжнародних стандартів. Отже, вважаємо доцільним провести власне наукове дослідження зазначеної теми, урахувавши наявні наукові досягнення, та сформулювати власне визначення поняття й основних ознак міжнародних стандартів цивільного судочинства.

Постаовка завдання. Метою наукової статті є визначення поняття міжнародних стандартів цивільного судочинства та виділення їхніх суттєвих ознак.

Виклад основного матеріалу. Указ Президента України «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.» (далі – Стратегія) передбачає, що в результаті реалізації зазначеної Стратегії судова система України та суміжні правові інститути працюватимуть, керуючись принципом верховенства права, ефективно, продуктивно та скоординовано, стануть підзвітними громадянам України, вільними від будь-якого політичного впливу та відповідатимуть стандартам і передовим практикам Європейського Союзу [2].

Урахувавши положення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (далі – Концепція), цивільне судочинство варто розглядати як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів сторонам, які самостійно не можуть їх урегулювати [3]. Водночас Концепція не містить чіткого визначення поняття європейських стандартів, що значною мірою розвиває очікуваний результат, оскільки ми не можемо бачити чітко викоремлених ознак поняття стандарту, який застосовується.

В.В. Комаров зазначає, що вдосконалення і застосування цивільного процесуального законодавства, і його теоретичне засвоєння, мають здійснюватися передусім на підставі і в межах Конституції як фундаментального нормативного акта у правовій системі держави [4, с. 14]. Конституційною основою для імплементації в законодавство України міжнародно-правових актів є положення ч. 1 ст. 9 Конституції України, яка передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [5].

Юридична енциклопедія визначає міжнародні стандарти як міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міжнародно-державного співробітництва. Стандарти становлять мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави [6, с. 21].

Поняття міжнародних стандартів в юридичній науці найчастіше застосовується щодо захисту прав людини та має змістовне історичне підґрунтя в Україні. В.Г. Уваров зазначає, що міжнародні стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві – це звід основних загальноновизнаних і загальнообов'язкових норм і принципів, викладених як у міжнародних правових актах, так і у прецедентних рішеннях Європейського суду з прав людини та міждержавних угодах, які закріплюють стандартизовані правила поведінки сторін та інших учасників кримінального судочинства [7, с. 48]. С.В. Васильєв бачить у практиці Європейського суду з прав людини «європейські стандарти» судового захисту прав людини, зводячи зміст стандартів до судових рішень [8, с. 72]. О.В. Скрипнюк вважає, що права та свободи, які містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, – це мінімальні європейські стандарти у сфері прав людини [9, с. 60].

В.Г. Третьякова розглядає «міжнародно-правові стандарти» як проголошені чи встановлені універсальними та спеціальними міжнародно-правовими актами: права та свободи людини; принципи забезпечення та захисту прав і свобод людини; норми, що закріплюють і розвивають принципи прав людини; норми, які встановлюють права та свободи людини й гарантії цих прав, крім того, правові механізми їх забезпечення та захисту; вимоги та рекомендації, що зорієнтовані на забезпечення і захист прав людини, а також спрямовані на встановлення системи гарантій

і надання гарантій щодо забезпечення та захисту прав людини; систему відповідальності та санкції, передбачені за порушення, недотримання, незабезпечення прав людини [10, с. 136].

Ю.Ю. Чуприна визначає стандарти судочинства як складову частину міжнародних стандартів людини, оскільки вони покликані забезпечити належний рівень судового захисту прав і свобод людини [11, с. 447].

У науковій юридичній літературі наводиться декілька класифікацій міжнародних стандартів. Так, В.Д. Бринцев класифікує міжнародні стандарти на: 1) загальні (щодо державного устрою, прав людини та матеріального права); 2) процесуальні (стандарти адміністративного, господарського, цивільного, кримінального судових процесів); 3) стандарти судоустрою [12, с. 220]. О.В. Саленко класифікує міжнародні стандарти за такими критеріями: 1) за змістом і способом закріплення – цілі, принципи, норми; 2) за сферою дії – універсальні, регіональні, партикулярні; 3) за юридичною силою – імперативні, диспозитивні; 4) за функціями в механізмі міжнародно-правового регулювання – матеріальні та процесуальні; 5) за способом творення та формою втілення – звичаєві, договірні та такі, що містяться в рішеннях міжнародних організацій [13, с. 264].

Ураховуючи вищезазначене, систему міжнародних стандартів цивільного судочинства можна умовно класифікувати на: *міжнародні універсальні стандарти* (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Основні принципи щодо незалежності суддів 1985 р., Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 р., Бангалорські принципи поведінки суддів 2006 р., Загальна (Універсальна) хартія судді 1999 р., а також низка Висновків експертної комісії Міжнародної асоціації суддів та ін.); *міжнародні регіональні стандарти* (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська хартія про Закон «Про статус суддів» 1998 р., Рекомендація № R (84) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам про принципи цивільного судового провадження, спрямовані на вдосконалення функціонування системи правосуддя 1984 р., Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незміненості суддів 2001 р. та ін.). До *національних стандартів* цивільного судочинства можна віднести Конституцію України, Цивільний процесу-

альний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, Кодекс професійної етики судді й ін.

У юридичній науковій літературі здебільшого зазначається, що міжнародні стандарти зазвичай належать до категорії «м'якого права» і мають переважно рекомендаційний характер. Це означає, що стандарт є орієнтиром, зразком, який доцільно застосовувати через його розумність і практичну цінність, за допомогою якого забезпечується гармонізація норм національних правових систем у суспільно важливих сферах [14]. Варто зазначити, що міжнародні стандарти об'єктивуються у джерелах міжнародного права.

У процесі реформування судової системи Україна поступово імплементує міжнародні стандарти цивільного судочинства, відображає їх у національному законодавстві. Однак визнання та проголошення загальних міжнародно-правових принципів як стандартів цивільного судочинства не означає автоматичного впровадження їх як міжнародних стандартів на національному рівні. На відміну від суто процесуальних принципів, ефективна дія загальних міжнародних принципів як стандартів судочинства можлива лише за умови, що законодавством передбачено спеціальні конкретні механізми реалізації процесуальних норм-принципів. Отже, міжнародні стандарти цивільного судочинства мають будуватися на загальних принципах судочинства, закріплених у відповідних міжнародних актах і рішеннях міжнародних судових інстанцій, та містити модельні (типові) механізми їх реалізації як мінімальних гарантій. Так, на міжнародному рівні декларується розгляд принципів як інструментів для запровадження стандартів [15].

Одним із найважливіших міжнародних стандартів цивільного судочинства є доступність правосуддя. Так, принципи цивільного процесуального права варто розглядати як певні гарантії доступності цивільного судочинства, а сама доступність правосуддя в цивільних справах є загальним стандартом правосуддя [16, с. 453].

Надзвичайно важливу роль у процесі як застосування, так і впровадження міжнародних стандартів у цивільне судочинство відіграють рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Тому важливо стежити за практикою ЄСПЛ і здійснювати цивільне судочинство відповідно до поточних європейських стандартів судочинства, відображених у рішеннях ЄСПЛ.

Нині вітчизняні науковці відводять важливу роль імплементації міжнародних стандартів цивільного судочинства у вітчизняне процесуальне законодавство [17, с. 230]. У відповідь на глобалізаційні процеси в міжнародній доктрині цивільного процесу ведеться робота над розробленням загальних принципів і правил, а точніше – стандартних моделей, вирішення транснаціональних цивільно-правових спорів із метою вдосконалення та гармонізації національних стандартів і систем цивільного судочинства загалом.

Висновки. З огляду на вищезазначене, міжнародні стандарти цивільного судочинства – це встановлені міжнародно-правовими актами, рішеннями міжнародних судових органів і міжнародних організацій суддівського самоврядування мінімальні вимоги до організації ефективного цивільного судочинства з урахуванням міжнародних і національних принципів цивільного судочинства.

Ступінь відповідності системи цивільного судочинства України встановленим міжнародним

стандартам свідчить про глибину гармонізації та імплементації національного процесуального законодавства до міжнародного.

До основних ознак міжнародних стандартів цивільного судочинства варто віднести такі: 1) мають загальний характер; 2) передбачають мінімальні вимоги до цивільного судочинства; 3) корелюються з міжнародними принципами цивільного судочинства; 4) є інструментом гармонізації національної системи цивільного судочинства; 5) можуть бути обов'язковими або рекомендованими; 6) встановлюються на міжнародному рівні; 7) можуть міститися в міжнародних актах, у рішеннях міжнародних судових органів або документах міжнародних суддівських організацій; 8) реалізуються через імплементацію в національне законодавство; 9) мають конституційні основи імплементації в Україні; 10) на відміну від принципів цивільного судочинства, мають тенденцію до адаптації відповідно до чинних умов застосування.

Список літератури:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Про затвердження Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президента України. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
4. Позовне провадження : монографія / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.
5. Конституція України. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Пошва Б.М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 10. С. 20–33.
7. Уваров В.Г. Реформування інституту запобіжних заходів у контексті міжнародних стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 47–52.
8. Васильєв С.В. Место практики Европейского суда по правам человека в гражданском судопроизводстве Украины. *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 70–82.
9. Скрипнюк О.В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 56–63.
10. Третьякова В.Г. Про міжнародні біоетико-правові стандарти захисту біоетичних прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 135–139.
11. Чуприна Ю.Ю. Міжнародні стандарти ефективності судової влади. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 446–452.
12. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
13. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія и практика* : научно-практическое правовое издание. 2014. № 3. С. 263–269.
14. Київець О.В. Європейські правові стандарти як міжнародно- правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03>.

15. Бангалорские принципы поведения судей, утв. резолюцией 2200 А (XII) Ген. Ассамблеи ООН от 19 мая 2006 г. *Интернет-библиотека по правам человека Университета Миннесоты*. URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rbangalorerules.html>.

16. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2011. 1351 с.

17. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 352 с.

Krukoves V.V. INTERNATIONAL STANDARDS OF CIVIL PROCEDURE: CONCEPT AND ATTRIBUTES

The research paper is devoted to the analysis of domestic and foreign scientific researches of international standards of civil proceedings as a scientific category is carried out, the features characterizing the concept of international standards of civil proceedings are defined. The author also gives the classification of international standards of civil proceedings. In the research paper the concept of international standards of civil proceedings is compared with the concept of international standards of other branches of law and related concepts within the limits of civil proceedings. This research paper also focuses on the principles of international civil proceedings and carries out a comparative analysis with the principles of domestic civil proceedings. The author investigates the expediency of referring international standards to “soft law” and the place in the legal system in general. Special attention is given to the practice of the European Court of Human Rights, which is the basis for the harmonization of domestic civil proceedings to European standards. The research paper also focuses on the development of common principles and rules that would meet internationally accepted standards for resolving transnational civil disputes in order to improve and harmonize national standards and systems of civil litigation in general. It is emphasized that the international standards of civil proceedings should be based on general principles of court proceedings enshrined in relevant international acts and decisions of international courts, and include typical mechanisms for their implementation as minimum guarantees. In the context of the present study, the author also pays attention to such an important principle as the accessibility of justice, which is a vector of justice. The author provides his own author’s definition of the concept and features of international standards of civil proceedings in accordance with the norms of domestic procedural law.

Key words: *international standards, court, civil procedure, harmonization of civil procedure, reform of judicial system, principle of civil procedure, international civil procedure.*